

УДК 811.161.2'366.547'243-116.3:378.016

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Ірина Юзвяк

*Національний університет "Львівська політехніка",
кафедра іноземних мов, секція мовної підготовки іноземних студентів,
вул. Карпінського 2/4, 79013, Львів, Україна, тел.: (032) 258 27 53,
ел. пошта: irina.yuzvyak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1980-2527>*

У статті розглянуто труднощі засвоєння категорії відмінка у процесі вивчення української мови як іноземної. Визначено місце кличного відмінка у відмінковій парадигмі, його функції, систематизовано відмінкові закінчення іменників у кличному відмінку за функціонального підходу до вивчення граматики української мови як іноземної, а також запропоновано систему вправ для засвоєння кличного відмінка на заняттях з української мови як іноземної.

Ключові слова: відмінок, відмінкова парадигма, кличний відмінок, українська мова як іноземна.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2019.14.2734>

Постановка проблеми. Українська граMATика подає чимало дефініцій відмінка як граMATичної категорії іменника. У нашій статті ми розглянемо декілька визначень категорії відмінка. Так енциклопедія українська мова" подає таку дефініцію відмінка: "Відмінок – це граMATична категорія іменної частини мови, яка виражає їхні синтаксичні зв'язки і семантично-синтаксичні відношення до інших слів у реченні; одна з греM цієї категорії" [7 : 75].

Науковець Наталія Костусяк, розглядаючи морфологічні та семантичні відмінки сучасної української мови, дає таке визначення: "відмінок іменника — визначальна самостійна міжрівнева категорія іменника, функційний вияв якої зумовлений морфолого-синтаксичною спеціалізацією слів із субстанційною (конкретно-предметною) семантикою, об'єднаних сукупністю однорідних взаємо-протиставлених граMATичних значень і специфічних парадигматичних ознак" [4 : 46]. С. Г. Дубовик зазначає, що "процес формування граMATичних знань і вмінь студентів вищих навчальних закладів має ґрунтуватися на загальнотеоретичних засадах. Тому під час розробки методики вивчення категорії відмінка іменника на функціональній основі ми визначили насамперед ті важливі і необхідні поняття, що є основоположними. Центральним поняттям є граMATична категорія відмінка іменника, яка розглядається у єдності таких характеристик, як значення, форми і функції" [2 : 117].

Вважаємо за необхідне розглянути становлення категорії, роль та функції кличного відмінка у сучасній літературній українській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вокатива займалося багато вчених, зокрема: О. Безпояско, Ф. Бачевич, І. Бойко, І. Вихованець, К. Горденська, С. Єрмоленко, М. Скаб, Є. Тимченко, К. Шульжук а інші.

Термін кличний відмінок” вперше увів А. Кримський в “Украинской грамматике” (1907 р). В українському мовознавстві тривалий час був поширений термін “клична форма”. Науковець І. Бойко вказує, що уперше погляд на вокатив як на кличну форму було спростовано в академічному виданні “Сучасна українська літературна мова” за редакцією І. Білодіда, де як основний аргумент, наводилася думка про неможливість розгляду кличної форми поза відмінковою парадигмою, оскільки вона протиставляється формі називного відмінка. Вчені-мовознавці С. Бевзенко, С. Самійленко та І. Вихованець увели кличний відмінок до відмінкової парадигми української мови та обґрунтували саме такий його статус [1 : 56].

Мета статті – розглянути труднощі засвоєння категорії відмінка у процесі вивчення української мови як іноземної. Визначити місце кличного відмінка у відмінковій парадигмі, його функції; систематизувати відмінкові закінчення іменників у кличному, а також запропонувати систему вправ для засвоєння кличного відмінка на заняттях з української мови як іноземної.

Вклад основного матеріалу. Енциклопедія “Українська мова” подає таку дефініцію кличного відмінка:

1) Грамема категорії відмінка іменників, що спеціалізована на вираженні функції звертання, входить у парадигму однини та множини і відрізняється від інших граем сукупністю закінчень;

2) Залежна від кличного відмінка іменників і узгоджувана з ним грамема прикметника та інших слів прикметникового морфологічного типу у функції означення, яка входить у парадигму однини та множини і збігається із закінченням називного відмінка прикметника та інших слів із прикметниковим типом відмінювання. [7 : 255].

В енциклопедії “Українська мова” зазначено, що кличний відмінок найчастіше живають у реченнях із дієслівним присудком у формі 2-ї особи наказового способу, в яких іменникове звертання виступає складною синтаксею зі значенням адресата і потенційного суб’єкта дії.

Дослідниця С. Єрмоленко зазначає, що “вокатив, або кличний відмінок, – форма іменника, що називає особу (персоніфікований предмет), до якої звернена мова. Іменники 1-ї відміни у кличному відмінку мають закінчення –о, –е/–є, –ю. Напр.: *жінко, мамо, Насте, земле, Гаю, кумцю*. Іменники 2-ї відміни у кличному відмінку мають закінчення – е, –у/–ю, –и. Напр.: *чоловіче, сину, батьку, лікарю, Господи*. [3 : 76].

Функції кличного відмінка.

Енциклопедія “Українська мова” первинною функцією кличного відмінка називає іменникове **звертання**, яке виступає складною синтаксею зі значенням адресата і потенційного суб’єкта дії. Наприклад, “**Чоловіче мій**, запрягай коня!” (Л. Костенко); “Моя пісне, на гори зійди і впади, наче річка зі скелі” (Д. Павличко). Як бачимо у реченні виступає дієслівним присудком у формі 2-ї особи наказового способу, а іменник виступає звертанням [7 : 255].

Дослідник І. Бойко, покликаючись на праці І. Вихованця, І. Кучеренка, О. Лопатки та інших, виділяє такі функції кличного відмінка:

Апелативна функція – спонукати співрозмовника слухати, спонукати його до спілкування; тому як звертання часто вживаються імена, прізвиська тощо: *Слухай, Мішелю, може і для мене знайдеться така робота. Якщо ви не проти, пане Василю, зіграє з вами моя найкраща половина.*

О. Лопатка називає функцією кличного відмінка **встановлення контакту**, яка безпосередньо підпорядкована комунікативній функції і є одним із її виявів.

Ідентифікаційча функція або **номінативна функція** яка виявляється в іменуванні адресата мовлення. Основою позначення адресата за допомогою форм звертання є різноманітні критерії, які реферують статеві, вікові, статусно-рольові характеристики адресата, інтерперсональні стосунки між ним та мовцем: *Ну що там, дівчата? (Це він так звертався до членів виборчої комісії). Алло, Олександро Іванівно!*

Емотивна функція – характеристика особи (або предмета) з того чи іншого боку. У таких звертаннях виявляється експресивне забарвлення, яке виражає емоційно-оцінне ставлення мовця. [1: 57].

Дослідниця С. Єрмоленко вказує, що основна синтаксична функція – **роль звертання, слова-речення**” [3 : 75].

Питання викладання кличного відмінка на заняттях з української мови як іноземної по-різному трактують у методичній літературі. Так, деякі методисти вважають, що кличний відмінок потрібно вже вводити на початках вивчення української мови як іноземної, інші ж вважають, що кличний відмінок необхідно пояснювати лише на завершальному етапі вивчення мови. Перед написанням цієї статті, ми проаналізували близько десяти підручників української мови як іноземної для слухачів підготовчих факультетів і хочемо відзначити, що майже всі вони вводять кличний відмінок уже на перших уроках вивчення української мови як іноземної. Щоправда, подають вокатив лише у функції звертання до чоловіка та до жінки.

Так, наприклад у підручнику з української мови як іноземної Д. Мазурик “Українська мова для іноземців. Крок за кроком”, авторка вже на перших уроках подає таблицю кличного відмінка та вводить кличний відмінок у мікродіалоги.

Він: Жан→Жане! Віктор→ Вікторе! Павло →Павле! Але: Марко→Марку! Андрій→Андрію!

Вона: Оксана→Оксано! Оля→Олю! Марія→Маріє!

Але: Антоніо = Антоніо!, Мері = Мері! Наньпу = Наньпу

Д. Мазурик пропонує студентам скласти діалоги-привітання та прощання, вживаючи кличний відмінок:

1.Оксана, Жан, вечір.

– Доброго вечора, Жане!

– Привіт, Оксано!

Або

2. Оксана, Жан, вечір.

– На добраніч, Жане!

–До завтра, Оксано! та інші [5].

Як бачимо, вже з перших уроків студенти-іноземці будуть ознайомлені з кличним відмінком, а відтак, будуть його правильно вживати вже з перших днів комунікації.

В іншому посібнику з української мови як іноземної “Крок 1”, який призначений для елементарного/основного рівня вивчення мови, авторки О. Палінська та О. Туркевич у п'ятому уроці звертають увагу на особливості вживання кличного відмінка, подають основні відмінкові закінчення у вигляді такої таблиці:

Жіночий рід

а	Оксана а→о	Оксано
я	Леся я→ю	Лесю
ія	Марія ія→іє	Маріє

Чоловічий рід

о	Петро о→е	Петре
	Іван →є	Іване
'	Василь →ю	Василю
ій	Андрій ій→ю	Андрію

О. Палінська та О. Туркевич також подають винятки окремо: тато→тату, син→сину, дід→діду, Василько→Васильку, хлопчик→хлопчику [6 : 20].

Автори навчального посібника для слухачів-іноземців підготовчого відділення Вінницького національного технічного університету Л. Є. Азарова, І. Є. Зозуля, Л. В. Солодар вводять кличний відмінок не окремою темою, а через діалоги теж на початковому етапі вивчення мови.

1.

- Привіт, **Олеже!**
- Привіт, **Стефане!** Що ти робиш сьогодні ввечері?
- Нічого. Я вільний. У тебе є пропозиція?
- Так, я йду на стадіон дивитися футбольний матч. А ти хочеш піти зі мною?
- Так, звісно! Із задоволенням.

2.

- Добрий день, **пане Андрію!**
- Добрий день, **Франку.**
- Як Ваші справи?
- Дякую, добре, а Ваші?
- А в мене дуже добре. Ви дивилися вчора футбольний матч Камерун – Іспанія?
- На жаль, не дивився. А о котрій годині був матч?
- О двадцять другій годині по 1+1.
- А який рахунок?
- 3:0 Камерун – чемпіон.
- Вітаю Камерун!
- Дякую за привітання.

Отже, ми коротко зробили огляд як подають кличний відмінок на початковому етапі вивчення мови. Схиляємось до думки, що такий підхід є правильним, оскільки привчає студентів-іноземців з перших тижнів вивчення української мови як іноземної вживати кличний відмінок.

Проте хочемо зазначити, що маючи досвід у викладанні української мови на основному та завершальному етапах володіння мовою, а також для студентів, які приїхали з країн СНД, вважаємо, що на цих етапах варто детально пояснити вживання кличного відмінка в українській мові. Тому пропонуємо систематизувати закінчення та подавати у вигляді такої таблиці:

Форми кличного відмінка іменників:

<i>Тип іменника</i>	<i>Закінчення</i>	<i>Приклади</i>
I відміна, тверда і мішана гр.	-о	мамо, Галино, Микито, мишо, <i>але</i> душе, круче
I відміна, м'яка гр.	-е (-є)	Маріє, земле, красуне, Ілле
I відміна, м'яка гр., пестливі жіночі імена	-ю	бабусю, Таню
II відміна, тверда гр. (зокрема із суфіксами <i>-к-, -ик-, -ок-</i>)	-у	батьку, братику, синку
II відміна, тверда гр., іншомовні імена з основою на <i>з, г, к, х</i>	-у	Джеку, Людвігу, Генріху
II відміна, мішана гр. (з основою на шиплячий, крім <i>жс</i>)	-у	викладачу, слухачу, товаришу
II відміна, м'яка гр.	-ю	дідусю, Костю, Віталію, лікарю, місяцю
II відміна, тверда гр., безсуфіксні іменники	-е	брате, друже, Богдане, <i>але</i> діду, сину, тату
II відміна, тверда гр., імен. з суфіксами <i>-ист-, -ор-, -тор-, -атор-, -ер-, -ир-</i>	-е	командире, режисере, ректоре, радисте
II відміна, м'яка гр., імен. з суфіксом <i>-ець-</i>	-е	хлопче, кравче, <i>але</i> бійцю, знавцю, добровольцю
II відміна, мішана гр., власні назви з основою на <i>жс, джс</i> , загальні назви з основою на <i>жс, р</i>	-е	Джордже, Довбуше, стороже газетяре,
III відміна	-е	любове, радосте
Імена по батькові жіночого роду	-о	Ігорівно, Юрїівно
Імена по батькові чоловічого роду	-у	Андрійовичу, Івановичу

Примітка 1. В іменників середнього роду Наз. в. = Знах. в. = Кличн. в.

Примітка 2. Імена *Ігор* та *Олег* мають паралельні форми кличного відмінка: *Ігоре* та *Ігорю*, *Олегу* й *Олеже*.

Тема кличного відмінка є складною, як і для українських студентів, так і для іноземних. Тому вважаємо, щоб студенти добре засвоїли цю граматичну тему,

необхідно зробити велику кількість вправ та завдань, вводити цей відмінок ще на початковому етапі вивчення мови у вигляді діалогів, звертань, а на основному та завершальному етапах виробити стійкі навички володіння цим відмінком.

Пропонуємо таку систему вправ для вивчення кличного відмінка на основному та завершальному етапі вивчення української мови як іноземної.

Завдання 1. Подані іменники поставте в кличному відмінку й поясніть уживання закінчень цього відмінка.

Хлопець, дочка, мандрівник, інженер, професор, балерина, ведмідь, корова, чапля, індик, синиця, бджола, комар, детектив, дипломат, етнограф, лікар, математик, громадянин, музика, перекладач, режисер, сценарист, фермер, фізик, фольклорист, футболіст, шериф, Діана, Злата, Євгеній, Зіновій, Йордан, Артем.

Завдання 2. Від офіційних та пестливих форм того самого імені утворіть форми кличного відмінка.

Галина, Галя, Галинка, Галочка.

Дарина, Даруся, Дар'я, Даринка, Дарія, Одарка.

Іван, Іванко, Івась, Івасик.

Наталя, Наталка, Наталочка.

Оксана, Ксенія, Ксеня.

Анастасія, Настя, Насточка, Настонька, Настуся.

Юрій, Юрко, Юрась, Юрасик.

Петро, Петрусь, Петрик.

Людмила, Людмилка, Люда, Людочка, Людуся.

Завдання 3. виправте помилки у формах звертань. (З усного розмовного мовлення).

1. Андріє, ходімо на прогулянку

2. Як життя, листоноша?

3. Пан інженер, у мене є пропозиція.

4. Шановний студент, здайте реферат.

5. Пан водій, зупиніть автомобіль.

6. Друг, пригости мене цукеркою.

7. Кохана, помий підлогу.

8. Костянтин, допоможи племіннику.

9. Ми не забудемо Ваші уроки, шановний вчитель!

10. Я люблю тебе, моя країна.

11. Петро Іванович, зайдіть в операційну.

12. Дорогі мої Валерій та Андрій, вітаю вас зі святом.

13. Оля, ходімо у театр.

14. Заграй мені, сопілкарє, веселої пісні (З пісні).

15. Гори, гори, моя зоря.

16. Громадянин, скажіть, будь ласка, котра година.

17. Хемуль на місці, бос (В. Орехов «Зона ураження»).

18. Адмірал, наш флот готовий вийти в море.

19. Сергій, збігай до магазину.

20. Володимир Володимирович, прошу Вас узгодити договір на нараді (З усного ділового мовлення).
21. Не спи, моя рідна земля, прокинься, моя Україна (З пісні).
22. Продай мені, дід, півня.
23. Мама, чому не спите?
24. Постривай же, поводитир, не біжи.
25. Де відпочивав, пан професор? (З усного розмовного мовлення).
26. Є достойніші за мене, великий Охоронець, – відповів Світозар (З хрестоматії).
27. Ой, не карай, великий цар, я жити хочу! – заверещав на всю палату Попихач (З хрестоматії).
28. Дорогий Ілля Йосипович, запрошуємо Вас на презентацію збірки «За покликком серця» (Із запрошення).
29. Шановний пан суддя, зважте, будь ласка, на свідчення цієї людини (З усного ділового мовлення).
30. Добродій квітникар! А яка квітка є найкращою у світі? (З усного розмовного мовлення).
31. Чому ти, поштар, не несеш мені листи? (З усного розмовного мовлення).
32. Послухай мене, Ігор, не звертай увагу на чутки (З усного розмовного мовлення).
33. Алло, бабуся! (З радіореклами).
34. Олеся, ходімо до лісу гриби збирати (З усного розмовного мовлення).
35. Не плач, дід, не плач, баба (Збірка «Країна казок»).

Висновки. Отже, у нашій статті ми розглянули категорію кличного відмінка в системі сучасної української мови, основні погляди мовознавців та інших джерел, функції вокативу, необхідність вивчення вокативу, як і на початковому рівні вивчення мови, так і на основному та завершальному. В статті вивчено погляди та розробки інших методистів на категорію вокативу та її вивчення у курсі УМІ, а також подано систему вправ, яку можна використовувати на основному та завершальному етапах вивчення української мови як іноземної

Список використаної літератури

1. *Бойко І. О.* Роль кличного відмінка в ідентифікації об'єктів номінації в сучасній українській мові (на матеріалі сучасної української прози) // Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. – Випуск 26. – 2013 – С. 55–62.
2. *Дубовик С.Г.* Лінгвістичні основи вивчення категорії відмінка іменника на засадах функціонального підходу у вищій школі // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – №14. – С. 117–120.
3. *Єрмоленко С. Я.* Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – Київ, 1999. – 431 с.
4. *Костусяк Н.* Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української літературної мови // Українська мова.– 2013. – № 4. – С. 46.
5. *Мазурик Д.* Українська мова для іноземців. Крок за кроком / Данута Мазурик. – Харків : Фоліо, 2017.– 288 с.

6. *Палінська О. М., Туркевич О. В.* Крок 1. Українська мова як іноземна (рівень А1–А2) / О. М. Палінська, О. В. Туркевич – Львів, 2014 – 104 с.

7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – Київ, 2004. – С.75.

8. Українська мова для слухачів-іноземців підготовчого відділення. Збірник вправ і завдань: навчальний посібник/ Л. Є. Азарова, І. Є. Зозуля, Л. В. Солодар. – Вінниця, 2010. – 121 с.

References

1. *Boiko I. O.* Rol klychnoho vidminka v identyfikatsii ob'ektiv nominatsii v suchasni ukrainskii movi (na materialii suchasnoi ukrainskoi prozy) // Naukovyi visnyk kafedry Yunesko KNLU Serii Filolohiia. Pedagogika. Psykholohiia. – Vypusk 26. – 2013 – S. 55–62.

2. *Dubovyk S. H.* Linhvistychni osnovy vyvchennia katehorii vidminka imennyka na zasadakh funktsionalnogo pidkhotu u vyshchii shkoli // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. – №14. – S. 117–120.

3. *Yermolenko S. Ya.* Narysy z ukrainskoi slovesnosti (stylistyka ta kultura movy) / S. Ya. Yermolenko. – Kyiv, 1999. – 431 c.

4. *Kostusiak N.* Morfolohichni ta semantychni vidminky suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy // Ukrainska mova.– 2013. – № 4. – S. 46.

5. *Mazuryk D.* Ukrainska mova dlia inozemtsiv. Krok za krokom / Danuta Mazuryk . – Kharkiv : Folio, 2017.– 288 s.

6. *Palinska O. M., Turkevych O. V.* Krok 1. Ukrainska mova yak inozemna (riven A1–A2) / O. M. Palinska, O. V. Turkevych – Lviv, 2014 – 104 s.

7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – Київ, 2004. – С.75.

8. Українська мова для слухачів-іноземців підготовчого відділення. Збірник вправ і завдань: навчальний посібник/ Л. Є. Азарова, І. Є. Зозуля, Л. В. Солодар. – Вінниця, 2010. – 121 с.

*Стаття надійшла до редакції 10.04.2019
прийнята до друку 22.04.2019*

FEATURES OF TEACHING A VOCATIVE CASE ON THE LESSONS OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Iryna Yuzvyak

*Lviv Polytechnic National University,
Department of Foreign Languages,
the Department of Teaching Ukrainian Language as a foreign,
Karpinskogo Str. 2/4, 79013, Lviv, Ukraine, tel.: (032) 258 27 53,
e-mail: irina.yuzvyak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1980-2527>*

As speeche often have to be addressed to individuals, in the Ukrainian language, when applying, it is necessary to use a vocative case. A vocative case is a grammer category of the nouns that specializes in the expression of the function of referencing, is

included in the singular and plural paradigm and differs from the other grammar forms by a set of terminations.

The term “vocative case” was first introduced by A. Krymsky in the “Ukrainian grammar” (1907). In Ukrainian linguistics, for a long time was used the term “vocative form”. The name “vocative case” was first used in the Orthography of the 1990s; in previous verses, this term was called a “vocative form”.

In the business and scientific styles of Ukrainian language the vocative case is only of peculiar to nouns of masculine and feminine in singular. The nouns of the neuter gender and nouns in the plural do not have this form.

Linguists distinguish the following functions of the vocative case as: the appealing function – to encourage the interlocutor to listen, to encourage him to communicate; therefore, as the address often used names, surnames, the function of establishing a contact, which is directly subordinate to the communicative function and is one of its manifestations. Identification function or nominative function, which is manifested in the naming of the addressee. The basis for the designation of the addressee using forms of appeal is a variety of criteria that relate to the sexual, age, status-role characteristics of the recipient, interpersonal relations between him and the speaker.

Emotional function it’s a characteristic of a person (or subject) on one side or the other. Such appeals show emotional and appraisal relation to the speaker.

The article also considers the need to explain the vocative case at the initial stage of studying the Ukrainian language as a foreign language, the peculiarities of its study at the main and final stages of the study of the language, researched as textbooks and school-books of the Ukrainian language as a foreign language representing the vocative case, what the system of exercises or dialogues offers for the acquisition of this grammatical category.

Also, the article proposes a system of exercises for the learning of the vocative case on the lessons of the Ukrainian language as a foreign language.

Key words: case, case paradigm, vocative case, Ukrainian language as a foreign language.